

Juha Manninen

ANDERS CHYDENIUS – SUOMALAISEN VALISTUKSEN AJANKOHTAINEN PERINTÖ EUROOPAN UNIONISSA

Ruotsissa on tapana nähdä nykyaikainen yhteiskunta muodostuneeksi 1700-luvulla ja painottaa tässä erityisesti niin sanotun ”vapauden ajan” merkitystä. Suomessa tuskin kukaan sanoo näin. Koko vapauden aikakin lienee useimmille outo käsite. Kuitenkin suomalaisten panos yhteiseen Ruotsin valtakuntaan oli tuolloin aivan erityisen merkityksellinen. Sen voi sanoa huipentuneen Anders Chydeniuksen työssä Ruotsin valtiopäivillä. Vuosien 1765-1766 valtiopäivillä Chydenius oli toteuttamassa vaatimusten keskeisenä muotoilijana uudistuksia, joista osa on pitkään ollut itsestäänselvyyksiä, mutta joista osa on tänäkin päivänä äärimmäisen haasteellinen valtiollisuutensa muotoja etsivälle Euroopan unionille.

Jos tasan kaksisataa vuotta sitten maallisen vaelluksensa päättänyt Chydenius saisi tilaisuuden osallistua unionin tulevaisuutta pohtiviin kokouksiin, hän huomaisi yllätyksekseen, että keskustelu hänen aloitteestaan jatkuu. Näytteeksi tästä voi poimia ruotsalaisen Cecilia Malmströmin lausunnon: ”Den svenska offentlighetsprincipen och tryckfrihetsordningen är den äldsta i världen och har sitt ursprung i liberalen Anders Chydenius lagförslag från 1766. Den är verkligen något att vara stolt över och en fin exportprodukt. Vi svenskar i Europaparlamentet skryter gärna om vår lagstiftning i det här avseendet.”

Keskeisesti Chydeniuksen ansiosta silloiset valtiopäivämme antoivat vuonna 1766 asiakirjojen julkisuudelle perustuslakeihin rinnastuvan turvan. Tuolloin hyväksytyt painovapauslaki julkisuusperiaatteineen oli todellakin maailman mitassa ennen näkemättömän pitkälle menevä. Monien vaiheiden jälkeen se on vakiintunut pohjoismaisen julkisuusperiaatteen peruskiveksi. Euroopan unionin perustamissopimukseen se on saatu asiakirjajulkisuutta koskeväksi artiklaksi 225 ja se sisältyy unionin perusoikeuskirjaan. Unionin parlamentin, neuvoston ja komission asiakirjat ovat sen mukaisesti saatavissa yleisön tutustuttaviksi. Pitkät ja vaikeat ponnistelut tähän tulokseen pääsemiseksi vietiin päätökseen Ruotsin toimiessa unionin puheenjohtajanaan vuonna 2001.

Chydeniuksen näkökulmasta tämä olisi tietysti tärkeä välietappi, mutta samalla hän joutuisi huomauttamaan, että sen enemmästä ei ole kysymys. Useimmissa maissa hallinnon salailulla on pitkät perinteet ja julkisuusperiaatetta uhkaavat myös eräät tyypilliset nykyaikaan liittyvät kehitykset.

Mutta palatkaamme alkuun, 1700-luvun vapauden aikaan. Väitteeni kuuluu, että silloisen Ruotsin valtakunnan oloissa useillakin suomalaisilla oli tärkeä osuutensa julkisuusperiaatteen läpimurtoon. Bertolt Brecht on kerran sanonut, että suomalaiset ovat kansakunta, joka vaikenee kahdella kielellä, mutta 1700-luvulla asianlaita oli aivan päinvastoin. Professori Pentti Virrankosken kaltaisten yksittäisten tutkijoiden ponnisteluista huolimatta emme vain yleisesti tiedä näistä asioista riittävästi, koska 1800-luvulla muodostuneella Suomen kansallisuusliikkeellä ei ollut mitään mahdollisuutta kohottaa kansallisiksi heeroksiksi Ruotsin vallan aikaisia henkilöitä. Ajan olot sallivat vain sen, että nuoret miehet julistivat toinen toisiaan tällaisiksi muistettaviksi hahmoiksi tai sitten etsivät sellaisia kansanrunojen mytologisesta menneisyydestä.

Aivan konkreettisesti voidaan sanoa, että edellä viittaamani nykyään Euroopan unionissa jatkuva kehitys lähti liikkeelle vuonna Alavetelin nuoren kappalaisen Anders Chydeniuksen aktivoituessa poliittisesti ja etenkin hänen osallistuessaan puhujana vuonna 1763 Kokkolassa Johan Mathesiuksen Pohjanmaan maaherran sijaisena koolle kutsumille maapäiville. Siihen saakka huonoin tuloksin pitkään tavoiteltu Pohjanlahden kauppavapaus olikin nimenomaisena pääpönttimenä kappalaisen lähdölle valtiopäiville. Poliittinen tuuli olikin kääntymässä hattupuolueen vuosikymmeniä kestäneen valtakauden jälkeen. Radikaalit myssyt, mukaan luettuna Chydenius, saavuttivat näkyviä asemia.

Aivan tavallinen leipäpappi Chydenius ei ollut, vaikka varmaan hän vaatimattomista oloista lähteneenä pappisuralle suuntautuessaan leipääkin ajatteli. Alavetelissä hän harjoitti maataloutta ja sen uudistamista parhaiden tietojen mukaan, hoiti merinolampaita, viljeli tupakkaa myytäväksi, ennätti mukaan Pommerin sodan tuomisina tulleet perunan viljelyyn, mutta oli aktiivisena myös lääkintätoimessa, terveysneujana, isorokkorokottajana, kirurgina sekä kirjoitti tutkielman niittyjen sammaloitumisen syistä ja ehkäisemisestä. Kun apteekkia ei ollut lähellä hän opetteli lääkkeiden valmistamista eli hänen muistelmiensa sanoin:

”Jag fattade resolution, föreskef mig instrumenter, och rå ämnen, och inrättade et litet Chymiskt Laboratorium, hvaruti jag småninom avancerade så långt at jag sielf tilredde Mercurius sublimatus corrosivus Merc: Dulcis, calomel, och flera Mercurialer, spiritus nitri fumans, spiritus salis och spiritus salis ammoniaci liqv: Hoffmanni med flere och giorde af dem hvarje slags medicamenter. Icke mindre arbetade jag mig upp i kannedomen och nyttjandet af hvarjehanda Resinarum solutioner, anställte rön med dem i olika menstruis och hade nog Patienter at använda mina medicamenter på, och köpte och sällan från Apoteken annat än simplicia.”

Sama suomeksi:

”Tein päätöksen, tilasin välineitä ja raaka-aineita ja järjestin pienen kemiallisen laboratorion, jonka käytössä edistyin vähitellen niin pitkälle, että valmistin

sublimaattia, kalomelia ja muita elohopeayhdisteitä, savuavaa typpihappoa, suolahappoa, ammoniakkaa, Hoffmannin tippoja ja muuta sekä tein niistä kaikenlaisia lääkkeitä. Otin myös selvää erilaisista hartsiliuoksista ja niiden käytöstä ja kokeilin käyttäen erilaisia liuottimia. Minulla oli runsaasti potilaita, jotka käyttivät lääkkeitani, ja harvoin ostin apteekista muuta kuin lähtöaineita.”

Tämä panee kysymään, millaisen koulutuksen Anders Chydenius oikein mahtoi saada opiskellessaan Turun Akatemiassa ja lyhyemmän aikaa myös Uppsalan yliopistossa. Kysymys ei ollut pelkästään Chydeniuksen poikkeuksellisesta omatoimisuudesta, vaan aika oli tosiaan toisenlainen kuin myöhempi. Maisterin tutkintoon edellytettiin monipuolisia opintoja pienen yliopiston kaikissa aineissa ja pappisuralle tarvitsemansa hurskauden Chydenius taisikin saada ensisijaisesti isältään, Kokkolan kirkkoherralta Jakob Chydeniukselta.

Valistus eurooppalaisena ilmiönä

Valistuksen suuren ohjelman mukaisesti inhimillinen, yksilöllinen järki tulisi muodostamaan perustan edistymisen prosesseille kaikilla elämänalueilla. Ihmisyyden, vapauden, tasa-arvon ja onnellisuuden aatteet eivät olleet sinänsä mitään ainutlaatuista tai uutta. Sen sijaan luottamus mahdollisuuteen yhdistää ne nykyaikaisen tieteen, tekniikan ja talouden ilmentämään järkiperäisyyteen oli mullistava ajatus.

Valistus on mahdollista nähdä joksikin, joka rajoittuu olennaisesti vain 1700-luvun puolivälin jälkeiseen Ranskaan, inhimillisen tiedon kokoajaksi tarkoitettuun suureen ensyklopediahankkeeseen ja sen takana olleeseen, ohjelmansa painosta julkaiseeseen ja sen puolesta kamppailevaan intellektuellien ryhmään. Toisaalta valistusta voi pitää yleiseurooppalaisena ja myös Euroopan ulkopuolelle ulottuvana ilmiönä. Kaikkein laajimmillaan valistus on nykyisyyteen saakka ulottuva projekti. Itse lähdän siitä, että valistus oli laajalle levinnyt ilmiö ja että sen syntyyn ja muotoutumiseen liittyneet filosofiset, tieteelliset, taloudelliset, poliittiset, kulttuuriset ja uskonnolliset puitteet poikkesivat eri maissa merkittävästi toisistaan. Siksi se sai eri puolilla hyvinkin erilaisia muotoja. Valistuksella ei myöskään voi nähdä mitään yhtä lähdettä tai keskusta, ei ainakaan ennen 1750-lukua.

Valistuksen alkamisajankohdaksi voi nähdä Euroopan siirtymisen rauhan, jälleenrakentamisen, talouksien kohentamisen ja keskinäisen kanssakäymisen kauteen 1700-luvun alun myrskyjen jälkeen. Mahdollisuus eri maiden olojen rauhanomaiseen vertailuun synnytti kriittisiä asenteita ja uudistushalua, joka vähitellen kanavoitui valistuksen ohjelmiksi. Erityisesti mainion vallankumouksen jälkeinen Englanti kohosi monissa maissa varhaisvalistuksen ihanteeksi ja runsaalle katsomusten kirjolle rakennettu ja painovapauden mahdollistanut Hollanti toimi tärkeänä välittäjänä. Saksassa Englannin kanssa personaaliunionissa oleva Hannover ja sen uusi Göttingenin yliopisto tulivat toimimaan vastaavaan tapaan tärkeänä valistuksen

välittäjänä ja ahjona. Voltairen pitkä oleskelu maanpaossa Englannissa teki hänestä valistusmiehen.

Uppsalalaisen tieteenhistorioitsija Tore Frängsmyrin mukaan Ruotsin valtakunnassa ei esiintynyt mitään valistusliikettä - 1700-luvun lopulla joitakin ohjelmia, sitten kaikki oli ohi. Kaksi yksittäistä kamppailevaa valistusajattelijaa Frängsmyr sentään löytää: Peter Forsskålin ja Anders Chydeniuksen, molemmat suomalaisia. Frängsmyr päätyy johtopäätöksiinsä sen vuoksi, että hän etsii valistuksen mittapuuta 1700-luvun puolivälin Pariisista, mikä ei oikeastaan jätä ensinkään tilaa valistukselle laajana, monia maita kattavana aatteellisena ilmiönä. Jopa Chydeniusta tulee ongelmalliseksi tarkastella sellaisilla mittapuilla, sillä hän ei suinkaan ollut uskonnonvastainen ranskalaisten valistusmiesten tapaan.

Sen enempää Forsskål kuin Chydeniuskaan eivät olleet yksinäisiä eivätkä tulleet tyhjistä. Itse asiassa suomalaisten keskuudessa vaikutti 1730-luvulta lähtien kaksikin valistusajattelun linjaa: toisaalta varovainen Turun akatemiasta lähtöisin ollut Suomessa laajalle levinnyt ja pitkään vaikuttanut valistus, toisaalta radikaali valistus, joka pyrki vaikuttamaan valtakunnan keskuksissa, poliittisesti Tukholmassa, yliopistollisesti Uppsalassa. Frängsmyrin mainitsemat kaksi ajattelijaa ja taistelijaa ovat radikaalin valistusvirtauksen parhaiten tunnetut edustajat. Aatteellisesti he ajoivat olennaisesti samoja asioita, Forsskål ideoijana, Chydenius suoranaisesti toteuttajana.

Turun akateeminen valistus

Alkutahdit akateemiselle valistukselle Suomessa asetti kaunopuheisuuden professori Henrik Hassel, joka latinan viljelyyn liittyvässä virassaan raivasi täysin antiikin ihailun vastaisesti pitkään tietä modernistisille asenteille. Hassel oli klassisen humanismin pääedustaja Turussa vuosina 1728-1775. Hänen linjansa poikkesi selkeästi hänen virkaveljiensä muissa Ruotsin yliopistoissa omaksumista asenteista. Se ei myöskään pelkästään heijastellut valtakunnan läntisessä osassa Tukholmaan hyötyä, luonnontieteitä ja taloutta edistämään perustetun Kuninkaallisen Tiedeakatemian käsityksiä. Isonvihan aiheuttama katkos yliopiston toiminnassa oli tehnyt mahdolliseksi aloittaa olennaisesti uudelta pohjalta ja tätä tilaisuutta Hassel käytti hyväkseen

Hasselin opetustoiminnan jälki näkyy hänen johdollaan syntyneessä väittelykirjallisuudessa. Hassel on nähtävä Turun akatemialle leimaa antaneen hyötyajattelun varhaiseksi ja pitkään vaikutusvaltaiseksi airueksi. Huolenpito valtakunnan kansallisesta taloudellisesta hyödyistä laajentui hänellä koskemaan tiedettä ja kulttuuria. Hänen johdollaan valmistuneiden opinnäytteiden puolustajat päätyivät lähes kaikki kirkon, koulun tai yliopiston palvelukseen. Hän oli etenkin tulevan papiston keskeinen ohjaaja.

Hassel katsoi tiedon pohjautuvan aistikokemukseen ja järkeilyyn sekä vastusti kaikkea metafyyssistä spekulatiota. Hän selitti, että tiedon piti palvella välittömästi inhimillistä elämää. Hänen katsomustensa esikuvaksi voi tunnistaa Francis Baconin. Maailma oli Hasselin mielestä sattumalta eikä välttämättömästi niin kuin se oli. Tämä johtui siitä, että Jumala oli luonut maailman vapaasti. Sen vuoksi myöskään täydellinen tieto maailmasta ei ollut mahdollista. Maailman perustana oleva jumalallinen järki ei ollut ihmisten tavoitettavissa. Myös maailmassa olevien olioiden käyttö tiettyihin päämääriin, niiden hyödyllisyys, oli Jumalan määräämää.

Vaikka Hasselilla ei esiintynyt yleistä edistysajattusta, hän katsoi, että tieteet edistyivät. Nykyinen tiede ei siten ollut mitään antiikin elvyttämistä, vaan Francis Baconin ja hänen seuraajiensa luomus. Vastakohtana antiikin puhetaidon ja latinan tärkeydelle Hasselin ohjaamissa väitöksissä korostettiin äidinkielen arvoa tieteen kielenä. Se oli hänen mukaansa yhtenä taustana Englannin ja Ranskan menestykselle tällä alueella. Äidinkieli tieteen kielenä oli kohotettava samalle tasolle kuin mainittujen maiden menestyvissä nykykielissä. Sen hän kyllä myönsi menneestä arvokkaaksi, että kaunopuheisuus ja kulttuuri olivat kukoistaneet silloin, kun poliittiset olot olivat olleet vapaat.

Edelleen Hassel oli vakuuttunut siitä, että "melkein kaikkien isänmaata tällä ja edellisellä vuosisadalla vaivanneiden onnettomuuksien syynä on ollut sota". Samuel Pufendorfin sopimusten merkitystä korostavan luonnonoikeuden hengessä hän antoi sekä valtioiden että yksilöiden suhteiden käsittelylleen rauhanomaisen sävyn. Erityisen ankarasti hän arvosteli roomalaisten sotaistausta, jonka hän näki heidän valtakuntansa rappion syyksi. Hasselilaisissa väitöksissä hylättiin kaunopuheisuuden tapa vedota tunteisiin. Tuli puhutella järkeä, jotta ihmiset voisivat itse muodostaa käsityksensä eivätkä ajautuisi minne hyvänsä vieraan tahdon orjina. Hasselilaisissa väitöksissä torjuttiin selkeästi se antiikissa esiintynyt ajatus, että toiset syntyvät herroiksi ja toiset orjiksi. Pufendorfin näkemys ihmisten "luonnollisesta tasa-arvosta" yhteiskunnan alkutilassa tarjosi tähän perusteet.

Hasselin luomalta pohjalta oli toisten samanmielisten hyvä jatkaa tarvitsematta käydä kamppailuun vanhentuneina pitämiään aatteita vastaan. Kokemuksellista luonnontiedettä arvossa pitävä ydinhumanismin oppituolin haltija Hassel tuli pian saamaan luonnontutkimuksen hyötyihin suuntautuneita kollegoita.

Näistä ensimmäinen, Johan Browallius (1707-1755), oli syntynyt valtakunnan läntisestä puoliskosta. Toimiessaan vuonna 1733-1734 Falunissa hän oli perehtynyt Francis Baconin empiristiseen hyötyfilosofiaan sekä solminut merkittävän ystävyysuhteen tutkimusmatkalla olleeseen Carl Linnéen. Tehtyään itse vastaavan tutkimusretken hän julkaisi vuonna 1737 kaksi ohjelmallista kirjasta, toisen luonnonhistorian hyödyistä kouluopetuksessa, toisen sen tärkeydestä yliopistoissa. Spekulaation ilalle tuli kirjasten mukaan asettaa kattava havaintojen tekeminen ja

niiden kerääminen ympäri maata myös koululaitosta hyväksikäyttäen. Luonnontutkimus kertoisi Jumalan teoista ja kunniaista. Papisto soveltui Browalliuksen mukaan erityisen hyvin opettamaan talonpojille luonnontietoa heidän omalla kielellään sekä näyttämään itse esimerkkiä toimiessaan viljelijöinä.

Vielä saman vuoden 1737 lopulla Browallius nimitettiin Turkuun fysiikan eli nykykäsittein luonnontieteiden professoriksi. Edistettyään innokkaasti etenkin mineralogiana Browallius eteni teologisen tiedekunnan professoriksi, hattupuolueen valtiopäivämieheksi sekä lopulta Turun piispaksi. 1750-luvulla hän oli valtiopäivillä valtansa vakiinnuttaneiden hattujen johtava tiukimman linjan ideologi, säätyjen kaikkivallan samoin kuin keskitetyn suunnittelun perustelija.

Linnén oppilas oli myös Carl Fredrik Mennander (1712-1786), joka syntyi Tukholmassa pappisisänsä paettua sinne perheineen sodan jaloista Virosta. Hän kävi koulunsa Vaasassa sekä opiskeli Uppsalassa ja Turussa. Vuodesta 1738 lähtien Mennander toimi Turun akatemiassa filosofian apulaisena. Hän opetti luonnonhistoriaa, mutta myös muun muassa luonnonoikeutta Samuel Pufendorfia seuraten ja vapaasti mukailen. Vuonna 1746 hän sai nimityksen Browalliuksen seuraajaksi fysiikan oppituolilla. Teologian professoriksi hän eteni viisi vuotta myöhemmin, sitten Turun piispaksi, lopulta Ruotsin arkkipiispaksi. Myös Mennander toimi valtiopäivämiehenä hattupuolueessa. Hänestä piirtyvä kuva on Browalliusta humanimpi. Niin hyötyajatteluun sitoutunut kuin hän olikin, hänen mielenkiintonsa kohdistui Suomeen ja sen historiaan muussakin kuin maan hyväksikäytön mielessä.

Runouden professuuri muutettiin Turussa taloustieteen professuuriksi, yhdeksi maailman ensimmäisistä tällä alalla. Viran sai Tukholman turuilla ja toreilla käydyin ankaran kiistelystä jälkeen Linnén suosikkioppilas Pehr Kalm (1716-1779), joka opiskeli Turussa ja Uppsalassa, teki matkan Venäjälle ja Ukrainaan ja professuurin saatuaan maailmanmaineeseen nousseen tutkimusretken Pohjois-Amerikkaan.

Taloustiede oli hattujen suuri projekti hyötytieteen virkojen saamiseksi Ruotsin yliopistoihin. Se toteutettiin Uppsalassa yliopiston ulkopuolelta käsin, Turussa sillä oli jo tukijansa yliopiston sisällä. Kun taloustiede valtakunnan pääyliopistossa keskittyi valtioon ja sen hallinnossa tarvittaviin tilastoihin sekä oppiin kaupankäynnistä merkantilismin kaikkialle ulottuvan ohjauksen ja holhouksen hengessä, niin Turku tuli edustamaan valtakunnassa ainoana Linnén käsitystä taloustieteestä: siitä tuli oppia maanviljelyksestä ja sen kohentamisesta, hyötykasveista ja luonnon valtakuntien antimista sekä Suomen eri alueiden ja paikkakuntien kuvaamisesta.

Mutta onko oikeutettua puhua hyötyajattelusta valistuksena? Jos Hasselia voikin pitää varhaisen valistuksen edustajana, niin olivatko Browallius, Mennander, Kalm ja kumppanit valistusmiehiä? Saadakseen valistukselliset ulottuvuudet hyödyn palvonta edellytti olennaisesti humanistien tarjoamaa laajempaa katsomuspohjaa. Mikään muu

Ruotsin yliopisto ei ollut Turkuu tiukemmin sidoksissa hyötyajatteluun, mutta myöskään missään muussa Ruotsin yliopistossa ei kehittynyt samanlaista hyödyn tavoittelun ja sen kanssa sopusoinnussa olevan, suuntaa antavan humanismin liittoa. Opetus tavoitti kuulijansa, koska maisterin tutkinto ei edellyttänyt erikoistumista johonkin kapeaan alaan. Sen pohjana olivat opinnot monista luonnontieteellisistä ja humanistisista aloista koostuvassa filosofisessa tiedekunnassa.

Kristinuskonvastaista valistusta oli Ruotsista samoin kuin esimerkiksi Saksasta mahdoton löytää. Hyödyn sanansaattajat Turussa edustivat eräänlaista Linné-henkisistä Jumalan suuruudesta ja tarkoitusperistä luomakunnassa kertovaa luonnonteologiaa.

Yliopiston eri opettajilta saatu anti synnytti katsomusrakennelman, jota voi oikeutetusti kutsua valistukselliseksi. Akateeminen opetus oli tuohon aikaan kokonaisuus, ei kenenkään yhden henkilön asia. Turussa tämä kokonaisuus yhdisti inhimillisyyden, vapauden, tasa-arvon ja onnentavoittelun arvostukset sekä toisaalta luottamuksen tieteen, talouden ja tekniikan järkipärisyyteen.

Suuntauksen eräät näkyvimmat edustajat olivat Turussa vapaudenajan loppuun saakka hattuja. Tukholmassa hattupäisen valistuksen tärkein tuki löytyi ritarihuoneelta ja kauppaa käyvästä suurporvaristosta. Tieteiden ja taiteiden tukeminen, mutta varsinkin valta ja sen välineet kiinnostivat tukholmalaishattuja. Muualla ajankohtaisiksi katsottujen manufaktuurien ja teknologisten taitojen edistämisen asemesta Suomen osaksi nähtiin ennen muuta maa- ja metsätalous. Korkeampia valtiotaitoja tarjoava aateliskasvatus ei kuulunut Turulle.

Radikaali valistus Ruotsin valtakunnassa

Kaksi valistusta eivät olleet toisistaan täysin riippumattomia eivätkä kaikissa suhteissa toisilleen vastakkaisia. Vapaudenajan valtiopäivät tarjosivat niiden kohtaamiselle Euroopan oloissa harvinaislaatuisen tilaisuuden. Joukko suomalaisia tulikin koettelemaan rajojen ylittämistä tällä akateemisesta suuresti poikkeavalla käytännön poliittisella arenalla.

Lähtökohtia saatiin 1600-luvulla eläneeltä historiaa, luonnonoikeutta ja valtioteoriaa tutkineelta ja pitkään Ruotsissa toimineelta Samuel Pufendorfilta, joka säilytti ajankohtaisuutensa Euroopassa ja sen ulkopuolellakin pitkin 1700-lukua. Erityisesti Uppsalassa opetettiin Pufendorfin mukaisesti ja 1730-luvulle tultaessa hän oli saanut vahvan aseman myös Turussa. Pufendorfin oppeja saattoi tulkita erilaisia tarpeita vastaavasti.

Murroksen edellytyksenä oli Kaarle XII:n jatkuviin sotiin väsyneen ja suurvalta-asemansa menettäneen valtakunnan päätös tehdä loppu itsevaltiudesta ja siirtää ylin

valta valtiopäiville kokoontuneille säädyille. Vuosien 1719-1772 vapaudenaika mursi vähä vähältä padot ja suomalaiset olivat erityisen aktiivisia tässä. Ruotsia tosiasiallisessa pääministerin asemassa johtaneen Arvid Hornin tasapainotteleva ulkopolitiikka avasi monille matkalaisille portit Englantiin, joka tuolloin vakiinnutti parlamentarismiaan ja jota Ruotsi paljolti sattumanvaraisesti seurasi toisena maana maailmassa tässä yhteiskunnallisessa kokeilussa.

Aatelisnuorten oppaana Eurooppaa kiertänyt, sen historiaan ja oloihin syvästi perehtynyt Uudenmaan ja Hämeen läänin lääninsihteerin poika Johan Arckenholtz (1695-1777) innostui ensimmäisenä suomalaisista vuonna 1731 ikihyväksi Englannissa kokemastaan yhteiskunnasta. Toisin kuin muualla Euroopassa, säätyjä ei hänen havaintojensa mukaan eristetty siellä toisistaan. Niitä koskivat samat säädökset. Kaikki vähäisimmästä ylhäisimpään maksoivat veroja. Parlamentin alahuone, ylähuone ja hovi tasapainottivat toistensa valtaa, mutta kansakunnan kannalta ratkaiseva valta oli alahuoneella. Vapauttaan rakastavat ja omaisuuttaan kartuttavat englantilaiset edistivät kaikkia muita kansoja tehokkaammin yhteistä hyvinvointia ja ilmensivät käyttäytymisessään jopa tulevaisuuteen viittaavaa ihmisten "luonnollista tasa-arvoa", kuten Arckenholtz totesi Pufendorfin käsitettä käyttäen. Arckenholtzin Englantiin kohdistaman ihailun rinnalla voi todeta hänen kielteisen asenteensa Ranskaa kohtaan, mitä asennetta oli vahvistanut hänen tutustumisensa katolisen kirkon ja maan hallituksen protestantteja muistittavaan uskonsuuntaansa, jansenisteihin, kohdistamaan vainoon.

Koska valtiota ei ollut mahdollista muuttaa muutoin kuin vähitellen, niin itsevaltiuden kumoaminen saattoi jättää jälkeensä salailun ja sananvapauden kiellon. Arckenholtz katsoi, että sellaiset Ruotsissa edelleen vaikuttavat periaatteet olivat menneisyyden jäänteitä, perintöä itsevaltiuden kaudelta. Saatuaan kansliakollegiossa viran Arckenholtz eritteli Ruotsin asemaa Euroopassa. Arvid Hornin hengessä hän näki rauhanpolitiikan ja tietynlaisen puolueettomuuden maan etujen mukaiseksi. Suurvalta-asema ei ollut hänen mielestään palautettavissa. Arckenholtzin Englantiin kohdistama ihailu ja hänen tuomionsa Ranskalle ei sopinut lainkaan asemiaan vahvistavalle hattupuolueelle, joka sai tukensa juuri Ranskasta. Yhdessä Johan Mathesiuksen – myöhemmän Pohjanmaan lääninsihteerin – kanssa Arckenholtz puolusti rauhanpolitiikkaa nousevaa, Venäjälle hyökkäämistä vaativaa hattupuoluetta vastaan Tukholman kahvihuoneissa ja ravintoloissa neuvotteluin suomalaisten valtiopäivämiesten kanssa. Tässä tarkoituksessa hän pyrki myös vaikuttamaan Suomesta ja Perämeren piiristä valittavien valtiopäivämiesten vaaliin. Sellaista ulkopuolisen toimintaa pidettiin puuttumisena säätyjen vapauteen. Arckenholtz sai hattujen noustua valtaan maksaa poliittisesta aktiivisuudestaan menettämällä ensin virkansa kansliakollegiossa ja joutumalla lopulta turvasäilöön Mathesiuksen kanssa hattujen vuonna 1741 Venäjää vastaan aloittaman sodan ajaksi.

Vapaudenajan alussa Tukholman suomalaisen seurakunnan kirkkoherra Johannes Forsskähl (1691-1762) sai rakennutetuksi suomalaisille oman kirkon kuninkaanlinnan

mäelle. Kaupungin suomenkielisten kalastajien ja piikojen kirkosta hän muutti sen "suomalaisen kansakunnan" kirkoksi, minkä muutoksen maan hallitus eli valtaneuvosto hyväksyi. Kirkosta tuli suomalaisten valtiopäivämiesten kohtaamispaikka. Siellä alettiin saarnata kansakunnan molemmilla kielillä, aikaisemmasta poiketen myös ruotsiksi. Johannes Forsskåhlia ei voine pitää valistusmiehenä, mutta hänen pojastaan, Helsingissä syntyneestä Peter Forsskålistä (1732-1763) kiistatta kehittyi sellainen. Peter aloitti opintonsa Uppsalassa 10-vuotiaana ja liittyi pian Linnén ympärille kertyneeseen innokkaiden luonnontutkijoiden piiriin. Monet vuodet hän sai yksityisopetusta isältään. Apurahan turvin hän pääsi opiskelemaan filosofiaa ja itämaisia kieliä ajankohdan parhaaseen valistushenkiseen yliopistoon, Göttingeniin. Siellä hän väitteli 1756 empirismin periaatteita puolustaneella teoksella.

Forsskålin göttingeniläiset opettajat kiittivät oppilaansa vapaata mielenlaatua ja hänen luottamustaan omiin voimiinsa. Osakseen tullessiin kritiikkeihin Forsskål vastasi Kööpenhaminassa julkaisemassaan väitöskirjansa toisessa painoksessa. Kirja ja sitä seuranneet väittelyt nostivat Forsskålin ensimmäiseksi suomalaiseksi, joka johdonmukaisesti puolusti tieteellisen tutkimuksen vapautta. Tiedettä ei hänen mukaansa pitänyt jähmettää epäinhimilliseksi, muuttumattomaksi järjestelmäksi. Totuuden etsintä edellytti loputonsa uudistumista. Totuutta saattoi myös tavoitella monia erilaisia teitä ja siksi tieteen olemukseen kuului jatkuvan kritiikin ohella suvaitsevaisuus.

Tieteenfilosofinen vapauden puolustus edellytti Forsskålin ajatuksissa myös yhteiskunnallista vapautta. Palattuaan kotimaahansa Forsskål pyysi Uppsalan yliopistolta lupaa saada puolustaa uutta väitöskirjaansa kansalaisvapaudesta, "De libertate civili". Tähän ei aiheen arkaluonteisuuden vuoksi suostuttu, mutta myöhemmin Forsskål onnistui saamaan sensorilta painoluvan esityksensä ruotsinkieliselle versiolle "Tankar om borgerliga friheten". Viidensadan kappaleen painoksen hän jakoi 1759 pääosin Uppsalan ylioppilaille. Hän oli saavuttanut yliopistossa taloustieteen dosentuurin, mutta elatusta hän hankki suomalaista sukujuurta olevan ja samanlaisiin ajatuksiin suuntautuvan kreivi Christer Hornin perheen kotiopettajana, myssypuolueen kannattajien suojeluksessa. Hattupuolueelle vapaus tarkoitti valtiopäiville kokoontuneiden säätyjen koskemattomuutta. Juuri tälle vapauskäsitteelle Forsskål tuli esittämään radikaalin vaihtoehdon, jossa hän tiivistä pariinkymmeneen teesiin valistusajattelun tärkeimmät yhteiskunnalliset vaatimukset.

Joutuessaan puolustamaan kirjastaan Forsskål totesi johtopäätöksensä olevan se, että "vapautta on ylläpidettävä vapaudella, nimittäin valtakunnan vapautta kirjoittamisen vapaudella, kuten Englannissa tapahtuu". Epäkohtiin ja tyytymättömyyteen voitiin vastata kahdella tavalla, joko "verellä" tai "musteella". Ruotsin tie saattoi Forsskålin mukaan olla vain jälkimmäinen ja se taas edellytti "valistuneen yleisön" luomista. Tavoitteeksi oli tällöin asetettava kansalaisvapauden toteuttaminen kaikilla yhteiskunnan tasoilla.

Itsevaltius oli kyllä vakavin uhka kansalaisvapautta vastaan, mutta myös vapaudellaan ylvästelevässä valtiossa ihmiset saattoivat tosiasiaa sortaa toisiaan. Vääryyden salaaminen teki tämän mahdolliseksi. Siksi jokaisen piti saada oikeus lausua julkisissa kirjoituksissa näkemyksensä siitä, mikä loukkasi yleistä etua. Kansalaisvapauden elämä ja voima koostui rajoitetusta hallituksesta ja rajoittamattomasta kirjoittamisen vapaudesta. Tätä Forsskål täsmensi muistuttamalla siitä, että jumalanpilkkua, henkilöiden herjaamista ja ilmeisiin paheisiin houkuttelemista ei silti tulisi sallia. Sensorin vaatimuksesta Forsskål joutui lisäämään luetteloon hyökkäykset hallitusta vastaan. Yhden kohdan sensori edellytti kokonaan poistettavaksi. Sen mukaan kirjoittamisen vapaus ei olisi mikään uhka jumalalliselle ilmestykselle, järkeville perustuslaeille tai yksittäisten kunnialle, koska "totuus voittaa aina, kun sitä saadaan yhtäläisin eduin kyseenalaistaa ja puolustaa".

Painettuun versioon sen sijaan pääsi Forsskålin kannanotto uskonnollisen suvaitsevaisuuden puolesta. Englannin esikuva oli tässäkin hänen mielestään varteenotettavin. Harhaoppien vastustaminen johti vain niiden vahvistumiseen, kun taas joustavuus eriuskoisia kohtaan edisti heidän mukautumistaan yhteiskuntaan. Englannissa ei myöskään tarvinnut pelätä salahankkeita perustuslakeja vastaan, koska epäkohtiin voitiin kirjoittamisen vapauden avulla ajoissa tarttua ja korjata ne. Vain kirjoittamisen vapaus takasi tieteiden esteettömän kukoistuksen, virkamiesten toimien valvonnan ja lopulta hallituksenkin vakauden. Kansalaisten tuli voida hankkia asianmukaiset tiedot yhteiskunnallisista oloista ja myötävaikuttaa niiden avulla yleiseen hyvinvointiin.

Kansalaisvapauden tuli ulottua yhtä hyvin talouteen kuin valtiokoneistoon. Forsskål kirjoitti hitaaksi ja tehottomaksi katsomaansa ammattikuntapakkoa vastaan ja vaati kaikkiin ammatteihin valmentavia julkisia kouluja. Maanhankinnan esteitä tuli edelleen poistaa. Tilattomallekin väestölle tuli järjestää Englannin ja Saksan malliin tilaisuus olla herra omassa majassaan. Vuosien 1755-1756 valtiopäivillä oli otettu merkittäviä askeleita ansion periaatteen hyväksymiseksi virkanimitysten ja -ylennysten pohjaksi. Forsskål jatkoi samalla linjalla. Ylhäisen syntyperän, rahan ja suhteiden asemesta ratkaiseva merkitys tulisi olla omalla taidolla ja ahkeruudella. Virkoihin oli myös vaadittava erikoisia tutkintoja.

Forsskål oli sitä mieltä, että kansalaisten tuli voida julkisesti puolustautua riippumattomissa tuomioistuimissa, mutta hän joutui havaitsemaan, ettei tällaista oikeutta hänen omassa asiassaan ollutkaan. Kun hänen kirjasensa oli ilmestynyt, niin valtaneuvosto määräsi sen takavarikoitavaksi. Rehtori Linné sai tehtäväkseen koota sen kappaleet, joskin hän onnistui löytämään vain vähäisen osan painoksesta. Seurasi pitkä ja tulokseton kirjelmointi vastassa olevan koneiston eri elimien kanssa. Göttingeniläisen J.D. Michelisin ansiosta Forsskål oli saanut paikan professorin arvoisena luonnontutkijana Tanskan kuninkaan järjestämässä Arabiaan suunnattavassa retkikunnassa. Vilkkaan havaintojenteon ja monien vaivojen jälkeen Forsskål

menehtyi Jemenissä. Mutta hänen Ruotsissa esille nostamansa ajatukset jäivät elämään ja niihin palattiin usein. Linné nimesi uppiniskaisen nuoren suomalaisen mukaisesti erään nokkoslajin.

Kokkolan käännteentekevä puhe

1700-luvun merkittävin suomalainen yhteiskunnallinen ajattelija oli Anders Chydenius (1729-1803). Useimpien uuden ajan alkupuolen filosofikuuluisuuksien tavoin hän ei koskaan luonut yliopistollista uraa, vaan toimi ensin Alavetelin kappalaisena, sitten Kokkolan kirkkoherrana. Vielä Forsskåliakin selvemmin hänestä tuli koko valtakunnan asioihin vaikuttanut valistusmies ja skotlantilaisen Adam Smithin rinnakkaisilmiö taloudellisen liberalismiin maailmanlaajuisesti katsoen ensimmäisenä muotoilijana. Tämän mahdollisti Ruotsin varhainen parlamentarismi, jonka oloissa myös syrjäseutu, periferia saattoi yrittää saada äänensä kuuluviin. Keskuksissa suorat ja salailevat yhteydet vallan ytimiin toimivat, mutta periferioille oli tärkeää laajentaa vapauksia, tiedon julkisuutta ja saatavuutta ja sitä kautta itsenäisen toiminnan edellytyksiä. Englantia ihailevan valistuksen tuntomerkeksi ei muodostunut ranskalaiseen tapaan kirkonvastaisuus, vaan Chydeniuksen kaltaisen kirkonmiehen eri muodoissaan muotoilema liberalismi.

Miksi juuri Kokkolan lääninkokous 240 vuotta sitten muodostui Chydeniukselle käännekohtaksi? Se oli varsin dramaattinen toimenpide, joka tiivistä pohjalaisten pitkäaikaiset ponnistelut kaupankäynnin vapauksiensa puolesta. Tilanne palautui vuoden 1617 purjehdussääntöön. Se antoi pohjalaisille oikeuden purjehtia vain kahteen tapulikaupunkiin, Tukholmaan ja Turkuun. Näiden kauppiat sitten välittivät pohjalaisten tuotteet ulkomaille. Tervan vienti oli monopolisoitu Tukholman suurkauppiaille ja sama koski tuontitavaroita, minkä pohjalaiset porvarit ja talonpojat näkivät loukkaavan oikeuksiaan ja tuottavan aiheettomia etuja pääkaupungille. Kaikki ehdotukset tilanteen muuttamiseksi oli torjuttu, mutta tyytymättömyys levisi 1730-luvulla sekä Pohjanmaalla että Länsipohjassa. Pohjalainen Petter Niklas Mathesius ehdotti ”De Ostrobotnia” -väitöksessään yhden tapulikaupungin perustamista kotimaakuntaansa ja läänin maaherra täsmensi ajatuksen valtiopäivillä koskemaan Kaskisten saarta, mutta turhaan.

Tapulioikeuksien puute vaivasi valtakunnassa käytännöllisesti katsoen vain Pohjanlahtea ympäröiviä alueita ja etenkin Pohjanmaata. Suuttumus kauppapakkoa vastaan ja aloitteet sen purkamiseksi olivat jatkuvia. Todelliseksi voimainkoitokseksi muodostuivat vuonna 1760 alkaneet valtiopäivät. Pohjanmaan talonpojat ehdottivat kolmen tapulikaupungin perustamista ja norlantilaisetkin vaativat itselleen kahta. Kokkolan raatimies Petter Steenhagen laati asiasta useita muistioita todistellakseen vääryydeksi sen, että Tukholma hyötyi ulkomaankaupasta maakunnan kustannuksella. Merkittävää oli se, että Steenhagen oli löytänyt kannalleen yleisiäkin perusteluita,

viittauksia kaupan vapauden ja jopa yleisen elinkeinonvapauden edullisuuteen valtakunnalle. Talonpoikaissäädystä ehdotuksella uusista tapulikaupungeista oli vahva kannatus ja aateli ja pappissäätökin asettuivat niiden kannalle. Tukholman porvaristo vastusti kuitenkin ehdotusta tiukasti ja nosti sen kaikkien säätyjen hyväksymistä edellyttäväksi säätyprivilegioita koskeväksi kysymykseksi.

Ajan tapoihin kuului järjestelmällinen ja syvä korruptio, kannatuksen hankkiminen valtiopäivämiehiä lahjomalla, johon menetelmään ulkovallat perinteisesti olivat käyttäneet merkittävästi varoja ohjailukseen vaihtelevalla menestyksellä Ruotsin valtiopäiviä. Vaasa, Kokkola ja Oulu turvautuivat tähän perinteiseen keinoon, mutta ymmärrettävästi Tukholmasta olivat löydettävissä vielä suuremmat summat. Talonpoikaissäädyn kannat alkoivat horjua. Asia onnistuttiin lykkäämään. Se jäi selvitettäväksi valtaneuvostolle, joka siirsi sen kamari- ja kauppakollegioille, jotka puolestaan pyysivät siitä lausuntoa Pohjanmaan ja Norlannin läänien maaherroilta.

Tässä tilanteessa maaherran tehtäviä hoitava pitkän linjan myssy Johan Mathesius päätti järjestää Kokkolassa erityisen kokouksen, jota Chydenius nimittää muistelmissaan ”yhteisiksi maapäiviksi” tarkoituksenaan ”liittää Pohjanmaan kaupungit ympärillä olevaan maaseutuun”, jotta seuraavilla valtiopäivillä voitaisiin työskennellä yhteisesti sekä ”ennen pyydetyn purjehdusvapauden puolesta että myös varustautua sitä vastarintaa vastaan, mitä Tukholman ja Turun kauppiat sitä vastaan voisivat tehdä”. Maapäivät pidettiin helmikuussa 1763, siis jokseenkin tasan 240 vuotta sitten. Niihin liittyi kaksi tärkeää puolta. Toinen oli se, että Chydeniukselta pyydettiin Mathesiuksen ilmaisemaan tarkoitukseen kirjoitusta, mikä merkitsi hänen poliittisen uransa varsinaista alkua. Toinen oli se, että tällainen kokous ylipäänsä järjestettiin. Asiat liittyivät toisiinsa siten, että kokouksesta lähtien Chydeniusta voi pitää selväpiirteisenä myssypoliitikkona ja samalla itse kokouksen järjestäminen tuli antamaan leimallisen piirteen Chydeniuksen toiminnalle.

Chydenius itse muisteli työnsä tuotetta: ”Kirjoitus oli rohkea, ja tahdoin pysyä tuntemattomana, mutta kukaan ei ollut maapäivillä kyllin uskalias sitä esittämään; sen vuoksi minun täytyi itse astua esiin ja luin sen koko kokouksen kuullen, yleisön osoittaessa mitä suurinta suosiotaan...” Puheesta on säilynyt vain Kokkolan kaupungin kaksi vuotta myöhemmin eli valtiopäivien aikoihin julkaisema versio, joka voi olla edelleen kehitelty. On kuitenkin selvää, että Chydenius perehtyi aiheesta edellisillä valtiopäivillä syntyneeseen aineistoon ja kävi keskusteluja aihetta tuntevien kanssa kokouksen tarkoituksen mukaisesti. Tältä pohjalta saamiinsa argumentteihin hänen ei liene ollut tarvetta paljon lisätä. Todennäköisesti hän kuitenkin vetosi luonnonoikeuteen perustellakseen tukholmalaisten ja pohjalaisten samanarvoisuutta. Pentti Virrankoski on pitänyt varmana, että hän pyrki vastaamaan siihen tukholmalaisten väitteeseen, että tapulikaupunkien lisääminen loukkaisi porvarissäädyn privilegioita. Yhden kaupungin porvariensa tasavertaisuuden toisen kaupungin porvariensa kanssa ei vahingoittaisi säätyä kokonaisuutena ja kaupunkien

etuoikeuksia piti sitä paitsi hallitusmuodon mukaan soveltaa ajan olojen mukaisesti, mistä puolentoista vuosisadan ikäisessä järjestelmässä ei voinut olla kysymys.

Chydenius kuitenkin muisteli edelleen, että puheen aiheuttaman kateuden johdosta hän oli samana iltana joutua vangituksi, minkä vain muutamat hänen suosijansa hänen tietämättään saivat estetyiksi. Virrankoski on pitänyt muistelmien tätä kohtaa aiheettomana hämäyksenä, jolla Chydenius saatiin sitoutumaan poliittisesti, sepitettynä ja väritettynä poliittisena kauhupropagandana ja jonka Chydenius sitten vielä erehtyi toistamaan muistelmissaankin.

Ei liene olemassa keinoa ratkaista, mitä puheen jälkeisenä iltana todella oli tekeillä Kokkolassa, mutta mielestäni Chydeniuksen muistelemien uhkatilanteen todellisuutta kohtaan voidaan osoittaa suurempaa ymmärtämystä kuin Virrankoski tekee. Johan Mathesius oli jo yli kaksi vuosikymmentä aikaisemmin joutunut vankeuteen värvättyään valtiopäivien ulkopuolisena hattuja vastaan Johan Arckenholtzin kanssa poliittista mielipidettä. Sen jälkeen samat asenteet olivat vain jyrkentyneet. Valtiopäivämiesten vastuullisuus valitsijoilleen oli tuomittu Ruotsin perustuslain vastaiseksi opiksi. Vuonna 1752 piispa Browallius oli julistanut valtiopäivillä kuuluisalla periaatteellaan valtiopäivät erehtymättömiksi. Valtiopäivämiesten kokoontuessa Tukholmaan kaikki oli avointa, mutta toiminta valtiopäivien päätöksiä vastaan oli suorastaan rikollista, perustuslain vastaista. Samaten vuoden 1752 valtiopäivillä kaupungeissa pidettävälle julkisille kokouksille asetettiin vakavia rajoituksia.

Vapauden ajan perustuslaki ei ylipäänsä tuntenut sellaisia paikallisia etuja ajamaan kutsuttuja maapäiviä, joista Kokkolan kokouksessa oli kysymys. Siellähän olivat edustajat Pohjanmaan eri kaupungeista, papistoa, talonpoikaistoa, Pohjanmaan rykmentin päällystä ja joitakin itäsuomalaisiakin, kaikkiaan monia entisiä ja tulevia valtiopäivämiehiä, merkittävä paikallisparlamentti, joka uhmasi kaikkivaltaisiksi katsottujen valtiopäivien päätöksiä. Valtiopäivien välillä päätöksiä piti vain noudattaa.

Chydeniuksen puheesta ei ole mainintaa Johan Mathesiuksen kollegioille laatimassa kokouksen pöytäkirjassa, joten on voitu päätellä, että Mathesius harkitusti salasi Kokkolan kokouksen Pohjanlahden kauppavapautta ajaneen luonteen. Sen tuloksena oli kuitenkin tavoite kolmesta tapulikaupungista, neljän muun kaupungin aseman helpottamisesta muulla tavoin ja myös talonpoikaispurjehduksen varmistamisesta. Lopullinen muotoilu jäi Mathesiukselle. Ei ole mitenkään yllättävää, että juuri Mathesius järjesti tällaisen kokouksen tietoisena siihen liittyvistä vaaroista, antoi sille mahdollisimman viattoman muodon ja samalla suojeli Chydeniusta, jonka puheesta ei siis tehty virallista muistiota.

Missä on hyvä olla?

Pian Kokkolan tapahtumien jälkeen Chydenius laati kirjoituksen Kuninkaallisen Tiedeakatemian julistamaan kilpailuun ruotsalaisten maastamuuton syistä ja sen ehkäisemiseksi tarvittavista säädöksistä. Se oli tosiasiallisesti laava ja synkkäkatseinen poliittinen pamfletti, jossa jo pohdittiin, millaisella tiedon valolla tulisi olla varustettu säätönsä valtuutetuksi valtiopäiville valittavan valistuneen kansalaisen. Historiallisen tietämyksensä antiikista nykypäivään Chydenius tiivistä jatkuvaksi kamppailuksi pakon ja vapauden välillä. Isänmaa oli siellä, missä oli hyvä olla, ja tuon hyvän olon ratkaisi aina vapaus. Kun hän sitten siirtyi määrittelemään myönteisessä merkityksessä lähemmin tuota vapautta, kävi ilmi, että hän oli omaksunut englantilaiseksi katsottavan vapauskäsitteen. ”...vapaudella”, hän kirjoitti, ”ymmärrän sitä etua, mikä jokaisella kansalaisella jonkin valtakunnan lakien ja asetusten nojalla tulee olla edistää omaa onnellisuuttaan siinä määrin kuin hän ei loukkaa toisten kansalaisten tai koko yhteiskunnan onnea.”

Tämä oli yhteiskunnallinen vapauskäsite, sillä ihmiset etsivät toistensa apua ja suojaa toisistaan ja olivat siten jättäneet taakseen luonnontilan, jossa jokainen vastasi vain itse itsestään. Kaikki olivat vapaalla mielellä vannoneet uskollisuutta Ruotsin kruunulle ja rakkaus sitä kohtaan lepäsi vapauden perustalla: ”Ei kenenkään pidä sen vuoksi olla toisen herrana, ei kenenkään toisen orjana; kaikilla on oleva sama oikeus, kaikilla samat edut. Kun niin tapahtuu, silloin on kansalaisella kaikki, mitä hän syystä voi toivoa ja hyvin järjestetyssä yhteiskunnassa koskaan voi saada; silloin ei myöskään enää ole mitään syytä, miksi hän muuttaisi pois...”

Luoja oli Chydeniuksen mukaan tehnyt luonnon täydelliseksi ja ihmisen seuraa rakastavaksi ja myös ihmisten taipumukset sellaisiksi, että mitä enemmän he saivat nauttia vapautta, sitä enemmän he hankkivat yhteiskunnalle ja kullekin yksityiselle voimaa ja viihtymystä. Eikä vapaus saanut aikaan mitään häiriötä elinkeinoissa, vaan pani niihin kaikkiin enemmän eloa ja liikettä.

Oli selvää, että Chydenius ei näin puhuessaan luonnehtinut vallitsevaa tilannetta, vaan omaa yhteiskunnallista utopiaansa, jonka pohjalta hän lähti esittämään ankaraa arvostelua siitä, millaisina hän näki Ruotsin olot. Hän oli omaksunut sen näkemyksen, että talonpoika elättää kaikki, ja niinpä hän lähti puolustamaan ennen muuta talonpoikien, piikojen, renkien ja kaikkien ankaraa työtä tekevien vapauksia ja oikeuksia. Silmäleikkauksia suorittanut Chydenius korosti, että yhteiskunnan tuli varjella kaikkia tuottavia jäseniään kuin silmäteränsä.

Chydeniuksen näkemykset olivat äärimmäisen vastakkaiset Uppsalan yliopiston taloustieteen professorin Anders Berchin, Tukholman uusriikkaan raha-aatelin luottomiehen samanaikaisten katsomusten kanssa. Berch piti yhteiskunnan johtavan ja ohjailevan osan ulkopuolista köyhyyttä välttämättömänä, koska ilman sitä ihmiset laiskistuisivat eivätkä tekisi työtä. Chydenius taas vaati arvonantoa työteliäisyydelle ja

uskoi sen ihmisten luontaiseksi, vain yhtäläisiä oikeuksia ja etuja tarvitseväksi ominaisuudeksi, jota vapaudet edistäisivät, eivät suinkaan lamauttaisi.

Vastakohtaan selitys ei nähdäkseni löydy pelkästään Chydeniuksen satunnaisesti lukemasta kirjallisuudesta, vaan siitä Berchiä innostaneesta tukholmalaissävytteisestä miljööstä poikkeavasta akateemisesta taustasta, johon Chydenius oli kasvanut Turun opinnoissaan. Ne olivat liittäneet Chydeniuksen toisaalta filosofian, toisaalta luonnontutkimuksen traditioihin. Nimenomaan jälkimmäinen – Pehr Kalmin taloustieteestä saatu – suuntasi hänen mielenkiintoaan aluksi, mutta kun hän ymmärsi, että käytäntö oli myös politiikkaa, eräät filosofiset aatteet ohjasivat hänen kannanmuodostustaan. Carl von Linnén omalaatuinen oppi luonnontaloudesta yhdistyi hänellä Samuel Pufendorfilta lähtöisin oleviin luonnonoikeusaatteisiin samoin kuin etäisemmin John Lockelta periytyviin käsityksiin. Toisin kuin joskus on esitetty, ei Chydenius haaveillut mistään paluusta järjestynyttä yhteiskuntaa edeltäneeseen luonnontilaan, vaan sellaisesta yhteiskunnasta, jossa kaikilla on hyvä olla. Tämän hyvän olon hän uskoi yhdistettäväksi vapauteen.

Ajankohdan hallitseva merkantilistinen talousoppi luotti ylhäältäpäin annettaviin säädöksiin, tukiin ja panostuksiin, elinkeinojen kehityksen valtiolliseen ohjaamiseen ja tarkkaan säätelyyn. Linnén talousajattelussa oli sen sijaan keskeinen sija Jumalasta peräisin olevalla "luonnon taloudella". Nimenomaan tämä linnéläinen linja oli juurtunut Turkuun. Sen mukaan luonnossa vallitsi Jumalan luoma järjestys ja tasapaino. Kaikilla olioilla oli paikkansa ja tarkoituksensa suuressa luomisen suunnitelmassa, korkeimpana ihminen, jonka hyötyä muu luomakunta palveli. Taloustiede perustui tästä teologisesta näkökulmasta luonnon ja sen tarjoaman hyödyn tuntemukseen. Luonnon omaa järjestystä tuli linnéläisen talousopin mukaan noudattaa, ei järkyttää. Tällainen luontokäsitys oli omiaan kyseenalaistamaan talouden poliittisen ohjailun ja pohjustamaan siten taloudellista liberalismia.

Palkolliskysymyksestä laatimassaan kirjoituksessa ja sittemmin muissakin kirjoituksissaan Chydenius vastusti palkollisiin kohdistettuja pakkotoimia. Pufendorfin tavoin hän lähti siitä, että ihmisten kesken vallitsee luonnollinen tasavaro. Locken tavoin hän katsoi, että kaikki ihmiset omistavat itsensä ja työvoimansa, jota heidän tuli saada myydä eniten tarjoavalle. Niinpä Chydenius puolusti sopimusvapautta piioille ja reneillekin palkollislainsäädännön asemesta.

Myssyjen saavuttama suuri vaalivoitto nosti Chydeniuksen vuosien 1765-1766 valtiopäiville Pohjanlahden kaupunkien kaupankäynnin vapauden puolustajaksi Tukholman nauttimia erioikeuksia vastaan. Tarkoitustaan ajaakseen hän perehtyi vallitsevien säädösten historiaan ja kirjoitti valtiopäivämiehiin ja suurempaan yleisöön vetoavia pamfletteja. Käytännön intresseistä hän päätyi yleistämään näkemyksensä teoreettisesti kirjassaan "Den nationala Winsten", jossa hän muotoili kokonaisvaltaisesti elinkeinovapauden ohjelman.

Tieto Jumalan luomasta luonnonjärjestyksestä oli Chydeniuksen samoin kuin aiemmin turkulaisen Hasselinkin mukaan väistämättä puutteellista. Sen vuoksi lainsäätäjällä ei voinut olla riittäviä perusteita joidenkin elinkeinojen suosimiselle, työvoiman ohjaamiselle tai etuoikeuksien tarjoamiselle tietyille ryhmille. Paras säätely oli luonnollinen. Sen muodosti kysyntä. Elinkeinot saavuttivat tasapainon vapaiksi päästyään: "Ihmissuku muistuttaa tältä osin täydellisesti merta, jossa yksi vesipatsas vaikuttaa joka hetki toiseen äärettömällä paineella mutta yhtä suuri vastapaine aiheuttaa sen, että veden pinta pysyy kuitenkin tasaisena ja vaakasuorana. Tähän ei suinkaan tarvita jokaisen vesipatsaan erikoista aitaamista tai sulkemista eikä mutkikkaita toimenpiteitä." Jumalan laki ja luonnon laki samastuivat Chydeniuksen ajattelussa, jonka teologinen tausta loi luottamusta antautumiselle taloudellisen "luonnon" ohjaukseen, mutta silti järjestyneenä yhteiskuntana.

Jo maastamuuton syistä kirjoittaessaan Chydenius painotti sitä, että vapaissa valtioissa tarvitaan laajaa tietopohjaa, koska sellaisissa enemmistön on ratkaistava asiat. Vapaa kansa ei voinut uskoa asiaansa harvojen käsiin. Chydenius perusteli: "Mitä monilukuisempia hallitsevat ovat, sitä paremmin he edustavat yhteiskuntaa, sitä työläämmin he ovat johdettavissa yhtäläisten etujen uomaan, sitä vähemmän uhkauksilla vaiennettavissa, sitä vaikeammin lahjottavissa."

Tästä taas piti päätellä: "Jotta se voisi tapahtua, on kansakunnan itsensä oltava valistunut, mutta siihen tarvitaan järkeä; se harjaantuu parhaiten, kun laitamme ajatuksemme paperille. Mutta siihen ei ole suurtakaan yllykettä olemassa, jollei paino tee sitä yleiseksi."

Mistä valtiopäivämies sitten oppisi järkeä? Chydenius vastasi: "Kaikenlaisista puolesta ja vastaan ilmestyvistä kiistakirjoituksista isänmaamme menestystä ja onnettomuutta koskevissa asioissa, sillä siten totuus parhaiten selviää. Sen vuoksi on kirjoitus- ja painovapauden luvallisuus vapautemme lujimpia puolustuskeinoja, mitä on ajateltavissa. Mutta jollei mitään muita kuin yksipuolisia syitä ja oikaisuja pääse päivänvaloon, niin korkeat asianomaiset itse pysyvät pimeydessä. Korkeimman vallan tulee siis hellin ja valvovin silmin katsella vapautemme tätäkin puolta."

Erityisen aktiivisesti Chydenius työskenteli valtiopäivillä painovapauden puolesta. Muistelmissaan hän väitti jopa, että "minkään asian hyväksi en valtiopäivillä niin ahkerasti työskennellyt kuin kirjoitus- ja painovapauden", mihin myssypoleemikko Anders Nordencrantzin kirjat olivat kiinnittäneet hänen huomionsa, mutta paljon pitemmälle hän meni kuin kaoottinen Nordencrantz.

Valmistellessaan muistiotaan aiheesta hän kävi keskusteluja salailua jo yli kolme vuosikymmentä sitten itsevaltiuden jäänteinä pitäneen Euroopan olot hyvin tuntevan kokeneen myssyn Johan Arckenholtzin kanssa. Monen keskustelun ja neuvottelun jälkeen Chydenius kirjoitti esityksensä aiheesta uudestaan. Chydeniuksen esikuvamaa oli aluksi Englanti, ilmeisesti tästä maasta ihanteensa muodostaneen Arckenholtzin

ehdotuksen mukaisesti. Lopulta painovapaus tuli toteutumaan Ruotsissa vuonna 1766 pitemmälle menevässä muodossa kuin missään muualla.

Kansakunnan vapaus ei Chydeniuksen mukaan ollut sitä, että säädöt saavat toimia mielivaltaisesti, vaan se edellytti, että "kansakunnan valistuneisuus sitoo niiden kädet ja estää niitä menettelemästä itsevaltaisesti".

Uuden painovapausasetuksen mukana, poistettaessa kokonaan poliittinen sensuuri, tällaiselle valtionhallinnon valvonnalle luotiin myös edellytykset tekemällä lähes kaikki viralliset asiakirjat julkisiksi. Omia historiallisesti seikkaperäisiä ja aina 1400-luvulle saakka ulottuviaan kaupanvapauspamfletteja perustellessaan Chydenius oli valtiopäiväasemansa vuoksi saanut luvan perehtyä vanhoihin, usein monia yllätyksiä sisältäviin asiakirjoihin, jotka olivat merkityksellisiä myös ajankohtaista keskustelua perustelevien kannanottojen pohjana. Tämä Chydeniuksen henkilökohtainen työskentelytapa loi pohjan asiakirjojen julkisuusvaatimukselle, ”offentlighetsprincipen”, kuten sitä nykyisin ruotsiksi lainataan useammassa kielissä. Sen voi nähdä kaikenlaisen rähmälläänolon vastakohdaksi ja menetelmäksi perustella vaikeitakin kannanottoja pystyssä päin.

Kuka pelkää Anders Chydeniusta?

Vaikka Kustaa III sittemmin kaapattuaan säädöiltä vallan peruutti Chydeniuksen luoman painovapausasetuksen, hän palautti sen lievennettynä voimaan. Vuoden 1766 painovapausasetus tuli ajan mukana leviämään eri hallinnonhaaroille ja myös kunnallishallintoon. Se muodostaa peruskiven sille, mikä Euroopan unionissa nykyisin aletaan tuntea ”pohjoismaisena julkisuusperiaatteena”.

Julkisuusperiaate on Chydeniuksen yhteinen perintö meille suomalaisille ja ruotsalaisille nykyajassa. Se on jotakin, minkä ranskalaiset ja amerikkalaiset unohtivat suurissa juhlituissa vallankumouksissaan. Sen edistämässä Euroopan unionissa ja yleisemminkin tulee riittämään työtä enemmän kuin voimme kuvitella, mutta merkittävä voitto on jo se, että periaate on yleisellä tasolla tunnustettu eurooppalaiseksi perusoikeudeksi.

Muut Chydeniuksen vaatimukset, erityisesti taloutta ja elinkeinovapautta koskevat ovat jo toteutuneina menettäneet haasteellisuuttaan eikä niiden teologinen pohja ylipäänsä ole enää nyky maailman hyväksyttävissä. Niiden pääasiallinen edistämismäärä on jo aikaa sitten siirtynyt aivan muualle. Annettakoon niistä kunnia Adam Smithille ja skotlantilaisille, vaikka Chydenius vähän edellä olikin. Kyllä Chydeniuksella ja keskipohjalaisillakin vielä riittää työtä ennen kuin julkisuusperiaate myönnetään maailmanlaajuisesti perustaviin ihmisoikeuksiin kuuluvaksi.

Julkisuusperiaate kohtaa myös uusia vaikeuksia tietosuojaan vaatimusten vuoksi samoin kuin sen piiriin aikaisemmin kuuluneita kuntia ja yrityksiä yksityistettäessä, mihin Euroopan unionin oikeusasiamies Jakob Söderman – Chydeniuksen työn jatkaja omassa ajassamme – on kiinnittänyt huomiota, mutta on vaikea kuvitella, että Suomi ja Ruotsi olisivat tässä yhteisessä omaisuudessaan enää kammettavissa eri teille. Kumpainkin maa kuuluvat nykyään maailman vähiten korruptoituneisiin. Sen arvoaseman saavuttaminen 1700-luvun pohjamudista lähdetäessä on ollut täskeltä osin juuri tämän periaatteen ansiota.

Voi siis päätellä: Kokkolan kirkkoherravainajan henki elää lukuisissa pohjoismaisen julkisuusperiaatteen puolustajissa eri puolilla Eurooppaa ja kaikissa sen toteuttajissa.

Tämän periaatteen toteutuminen on yksi mittari sille, miten hyvä Euroopassa on elää ja missä määrin voimme kokea sen isänmaaksemme.

Pitkälti sen ansiosta humanistinen sivistysihanne ei Suomessa tuottanut 1800-luvun oloissakaan muun Euroopan malliin sisäänpäinkääntynyttä elitismia, vaan muunnelman valistuksen universalismista: sivistys kaiken perustaksi ja sivistystä kaikille. Chydenius tajusi, että ilman sitä vapaus ja sen puolustaminen muuttuvat tyhjiksi fraaseiksi, vaikka niitä kuinka hoettaisiin.

Ja Anders Chydeniusta lopuksi vapaasti mukaillen: ”Kansakunnan valistuneisuus sitoo sen kädet ja estää mielivaltaisen menettelyn.” Tämä koskee yhtä hyvin pieniä kansakuntia kuin suurimpiakin maita. Lähelläkin meillä on esimerkki imperiumista, jota eivät romahduttaneet ulkopuoliset aseet, vaan ”glasnost”. Olisiko Chydeniuksella laajemminkin maailmalla töitä? Kuka pelkää Alavetelin kappalaista, Kokkolan kirkkoherraa?

Perustuu Kokkolassa 1.2.2003 pidettyyn juhlaesitelmään.